

*Полонка І. А.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
ПВНЗ «Буковинський університет»*

ГЕНЕЗИС СУТНОСТІ ПРАВОВОЇ ПОВЕДІНКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ПОНЯТТЯ

Анотація. Стаття присвячена теоретико-правовому аналізу генезису розуміння поняття правової поведінки, який пропонується ділити на два напрями: первинно-історичний і сучасний. Досліджуються сутнісні особливості розуміння поняття правової поведінки в період до незалежності України та під час її незалежності. За допомогою метода компаративістики розглянуто й порівняно праці сучасних українських і російських учених у контексті розуміння цієї категорії. Виведено авторське поняття правової поведінки.

Ключові слова: правова поведінка, зміст правової поведінки, первинно-історичний напрям розуміння правової поведінки, сучасний напрям розуміння правової поведінки.

Постановка проблеми. Поняття правової поведінки розглядалося в періоди Стародавнього світу, Античності, Середньовіччя, Відродження, вивчалось у філософії Нового часу й німецькій класичній філософії. Кожен історичний період наповнював цю категорію новими ознаками, що слугували передумовою формування явища правової поведінки, яка, у свою чергу, для того щоб стати правовою, зазнала досить тривалої трансформації. Це ми розглядали в попередніх публікаціях. Проаналізувавши ці періоди, ми дійшли висновку, що правова поведінка виникла в німецькій класичній філософії, а її родоначальником був Еммануїл Кант. Також ми дослідили її ознаки. Продовжуючи дослідження в цьому напрямі, розглянемо поняття правової поведінки.

Серед наявних розробок у галузі правової поведінки, зокрема вивчення її поняття, необхідно виділити роботи С.С. Алексєєва, С.І. Архипова, О.В. Зайчука, В.П. Казимирчука, Е.Л. Кдлян, М.С. Кельмана, Ю.С. Козенко, В.Н. Кудрявцева, І.М. Максимової, О.Г. Мурашина, О.М. Омельчука, М.Ф. Орзіха, А.С. Палазяна, М.А. П'янова, О.Ф. Скакун, Н.І. Тюріної, Н.Ю. Фролової, А.С. Шабурова та ін.

Метою статті є спроба дослідження генезису юридичної думки щодо поняття й сутності правової поведінки, виведення її змістових особливостей у науковому світлі та подання власного поняття правової поведінки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття правової поведінки розглядається не тільки в юриспруденції, а й у філософії. Зародки теоретичних узагальнень відносно правової поведінки вперше досліджені в творі Платона «Закон», де він пов'язує її з поняттям справедливості й виділяє справедливі та несправедливі вчинки. Справжнім теоретичним узагальненням поняття правової поведінки є вчення Еммануїла Канта, який уперше розпочав дослідження правової поведінки, заклавши основи для подальшого вивчення цієї категорії.

Це поняття є актуальним у філософії й до сьогодні. Його трактування постійно розвивалося. Зокрема, у дисертаційному дослідженні Ю.С. Козенко «Правова поведінка особи: аксіологічно-нормативна детермінація» (2012 р.), у якому вчена визначає правову поведінку як усвідомлену й соціально значущу ді-

яльність суб'єкта права, спрямовану на взаємодію із правовим середовищем, здатну породжувати правові наслідки [1, с. 30].

Крім того, була захищена докторська дисертація О.М. Омельчука на тему «Поведінка людини: філософсько-правовий вимір» (2012 р.), яка є науково виваженою й обґрунтованою. Правова поведінка людини, на думку науковця, – це зовнішньо об'єктивованій вияв особистісних цінностей людини, які ґрунтуються на домінуючих у суспільстві правових цінностях і нормах та забезпечуються державним примусом [2, с. 362].

Поодинокі зустрічаються визначення правової поведінки у філософсько-правових словниках, де вона розглядається як психологічно обґрунтована, соціально значуща, юридично регламентована, підконтрольна державі в особі її правозастосовних і правоохоронних органів поведінка, що тягне за собою юридичні наслідки [3, с. 112].

Крім філософії, термін «правова поведінка» на сьогодні активно вивчається в соціологічній науці. Так, В.В. Касьянов і В.Н. Нечипуренко дають таке визначення: правова поведінка – це врегульована нормами позитивного права й підконтрольна державі свідомо-вольова, соціально значуща поведінка людей (індивідів або їх колективів), яка, зазвичай, спричинює або здатна спричинити певні юридичні наслідки [4, с. 282].

Однак вивчення поняття правової поведінки не є специфікою ані філософії, ані соціології, тому зупинимося на вивченні цього поняття саме в юриспруденції.

Проаналізувавши літературу щодо цього питання, ми можемо виділити такі погляди на поняття правової поведінки. Розглянемо їх.

1. Первинно-історичний напрям розуміння правової поведінки.

Представники цього напрямку (С.С. Алексєєв, С.І. Архипов, А.Я. Вишинський, В.В. Лазарев, А.В. Міцкевич, В.П. Казимирчук, В.Н. Кудрявцев, М.Ф. Орзіх, А.С. Шабуров) виходять з нормативістської концепції право розуміння, тому правову поведінку розглядають як поведінку, урегульовану за допомогою букви закону.

Більшість науковців цього напрямку підтримують поняття правової поведінки, яке запропонував В.Н. Кудрявцев, характеризуючи її як соціально значущу поведінку індивідуальних або колективних суб'єктів, підконтрольну їх свідомості й волі, передбачену нормами права, яка спричинює юридичні наслідки [5, с. 38].

Це поняття охоплює всі необхідні ознаки, що характеризують правову поведінку. Однак для об'єктивності варто виділити й недоліки цього поняття: по-перше, не вказано поведінкової ознаки, котра характеризує правову поведінку як зовні виражену у формі конкретних дій або бездіяльності; по-друге, називаючи правову поведінку соціально значущою, необхідно вказувати, що вона може бути й позитивна, і негативна.

Вирізняються в цьому напрямі наукові доробки М.Ф. Орзіха, який у своїй роботі «Личность и право» (1975 р.) дав одне з перших визначень правової поведінки. Правова поведінка, на

його думку, – це «зовнішній вияв активності особистості, урегульованої правом, оцінної щодо соціально-правової програми (суспільна корисність, правомірність), здійсненої деліктоздатною особою. Вона складається з окремих поведінкових актів, у яких об'єктивується свідомість і воля людини, виявляється свобода волі при виборі напряму правової активності» [6, с. 52].

На нашу думку, вище зазначене поняття має й переваги, і недоліки. До переваг можна зарахувати те, що це була одна з перших спроб визначити поняття правової поведінки в юриспруденції. Також автор досить чітко визначив фізично-особистісну ознаку та вказав на нормативний характер правової поведінки. З недоліків варто відзначити те, що автор не визначив наслідкової ознаки й не вказав на участі держави в забезпеченні правової поведінки. До того ж науковець зазначає, що правова поведінка здійснюється відповідно до соціально-правової програми. Виходячи з того, що праця була написана в 1975 р., то, можливо, програма мала політичний зміст і не характеризувала волі більшості, але мала при цьому загальнообов'язковий характер.

2. Сучасний напрям розуміння правової поведінки.

Сучасна українська наука в особі К.Г. Волинки, О.В. Зайчука, М.С. Кельмана, В.М. Кириченко, А.В. Лещенка, О.Г. Мурашина, Н.М. Оніщенко, О.Ф. Скакун, Т.І. Тараконич, М.В. Цвіка та інших розглядає правову поведінку так.

Правова поведінка, на думку представників сучасного напрямку, розуміється як соціально значуща поведінка суб'єктів, яка має свідомо вольовий характер, є врегульованою нормами права та спричиняє юридичні наслідки. Як нам видається, це поняття повністю відповідає сучасному розумінню правової поведінки. Однак доцільно було б указати на ще одну важливу ознаку, таку як підконтрольність державі, що надає правові гарантії для правомірної поведінки й заходи примусу для неправомірної поведінки. Сучасні українські науковці, можна сказати, підтримують позиції радянських учених і тільки доповнюють їх. Тому вони, як і їх попередники, не розмежовують соціально-значущу поведінку на позитивну й негативну, проте таке уточнення допомогло б удосконалити це поняття. А О.Ф. Скакун узагалі не вказала на соціальну значущість правової поведінки, проте вчена одна з небагатьох застосовує поведінкову ознаку саме в понятті правової поведінки [7, с. 258].

Використовуючи метод компаративістики, звернімося до досвіду наших сусідів, науковців Російської Федерації, які досліджували правову поведінку.

У кінці ХХ ст. та початку ХХІ ст. (М.А. Жданова, С.Н. Кожерников, А.С. Палазян, Н.І. Тюріна, Л.К. Фортова) було започатковано вивчення питання правової поведінки на рівні дисертаційних досліджень, однак більше увага акцентувалась на співвідношенні цього поняття з іншими правовими категоріями. Тим більше, їхні дослідження визначення поняття правової поведінки не вирізнялися оригінальністю, тому що вони підтримували позицію В.Н. Кудрявцева. На їхню думку, це визначення включає в себе всі необхідні характеристики й дає змогу диференціювати правову поведінку від інших форм соціальної поведінки.

Продовжували тенденцію вивчення цього поняття Е.Л. Кдлян, І.М. Максимова, Н.А. П'янов, Н.Ю. Фролова.

Заслуговує на увагу таке визначення, обґрунтоване Н.А. П'яновим: «Правова поведінка – це врегульована нормами позитивного права й підконтрольна державі свідомо-вольова, соціально значуща поведінка людей (індивідів або їх колективів), яка, зазвичай, спричинює або здатна спричинити певні юридичні наслідки» [8, с. 13]. Не зважаючи на те що автор не вказав у визначенні поведінкову ознаку, проте він чітко зазначив інші

характеристики правової поведінки, а особливо ознаку підконтрольності державі, яку, на жаль, не виділяли інші науковці.

Вирізняються оригінальністю відносно попередників наукові праці Е.Л. Кдлян, І.М. Максимова, Н.Ю. Фролова.

На думку І.М. Максимова, правову поведінку можна визначити як соціально значущу, соціально зумовлену, усвідомлену, вольову поведінку суб'єкта, урегульовану нормами права, здатну спричинити як сприятливі, так і несприятливі юридичні наслідки, на забезпечення або припинення різних видів якого спрямована діяльність держави в особі її органів [9, с. 36]. Близьким за змістом є визначення Е.Л. Кдлян, котра зазначає, що правова поведінка – це різновид соціально значущої поведінки, яка підконтрольна свідомості й волі людини, передбачена нормами права й спричинює або здатна спричинити юридичні наслідки позитивного чи негативного характеру [10, с. 32]. У визначенні І.М. Максимова чітко вказано на роль держави в забезпеченні та дотриманні правової поведінки. Цікавою є варіація слова «соціально зумовлена», яка характеризує прийняття та підтримання цієї поведінки суспільством. Проте ці автори не зазначають того, що правова поведінка є зовні виражена у формі конкретних фізичних дій або бездіяльності.

Н.Ю. Фролова дає свою інтерпретацію поняття правової поведінки в юридичному аспекті. Відповідно до неї, дослідниця розуміє правову поведінку як складне, системне, соціально-правове явище, котре включає вольові дії, які спрямовані на досягнення соціально-значимої мети й утворюють певну діяльність, що характеризує ставлення суб'єкта права до державно-правових явищ і має правову оцінку [11, с. 20]. Авторка вказує на вольові дії суб'єктів, проте доцільно було б зазначити не дії, а діяння, які охоплюють і бездіяльність. Дія безпосередньо впливає на стосунки між суб'єктами (активна поведінка). Бездіяльність, як правило, є вербальною (словесною), виражає внутрішній стан суб'єкта (пасивна поведінка). Ученою зазначено, що така поведінка має бути усвідомленою, свідомо-вольовою, але не зазначено, що ця поведінка підконтрольна державі. Також не вказано на наслідкову ознаку, яка негативно впливає на характеристику цього поняття. Однак авторка акцентувала увагу на досягнення соціально значущої мети, що виражає ставлення суб'єкта права до державно-правових явищ.

Порівнюючи наукової доктрини українських і російських учених щодо поняття правової поведінки, варто зазначити, що українські науковці підтримували радянське розуміння цієї категорії. І тільки в процесі розвитку юридичної науки вдосконалювали поняття правової поведінки та вносили необхідні корективи. Особливо це стосується поведінкової ознаки, що виражає правову поведінку як зовні виражену у формі конкретних фізичних дій або бездіяльності. Натомість, російські науковці не акцентували уваги на цій властивості. Проте українські вчені не виділяли ролі держави в забезпеченні й дотриманні правової поведінки, а російські науковці включали цю характеристику до поняття правової поведінки.

На основі проведеного дослідження сформулюємо власне визначення правової поведінки. Правова поведінка – це соціально значуща (позитивна чи негативна), свідомо-вольова поведінка людей (окремих індивідів, колективів або груп людей), яка зовні виражена у формі конкретних фізичних дій або бездіяльності, врегульована (передбачена) нормами права, підконтрольна державі та спричиняє юридичні наслідки.

Висновки. Отже, у статті ми розглянули наукові витoki формування поняття правової поведінки, охарактеризували тлумачення цієї категорії у філософії та соціології, однак зробили висновок, що це не є специфікою цих наук. Тому зупинилися на з'ясуванні сутності поняття правової поведінки саме

в юриспруденції. Проаналізувавши літературу, ми виділили два основні напрями розуміння правової поведінки. Перший – це первинно-історичний напрям, який характеризує наукову доктрину щодо визначення поняття правової поведінки до незалежної України. Представники цього напрямку підтримують нормативістську концепцію праворозуміння, яка визначає правову поведінку як поведінку, врегульовану за допомогою букви закону. Другий – це сучасний напрям розуміння правової поведінки, що охоплює наукові позиції сучасних українських і російських учених. Ми застосували метод компаративістики й дійшли висновку, що поняття правової поведінки істотно не змінилося з перших спроб його інтерпретації, науковці тільки вдосконалювали цю категорію та збагачували її важливими характеристиками.

Література:

1. Козенко Ю.О. Правова поведінка особи: аксіологічно-нормативна детермінація : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 / Ю.О. Козенко ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Л., 2012. – 193 с.
2. Омелчук О.М. Поведінка людини: філософсько-правовий вимір : [монографія] / О.М. Омелчук. – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2012. – 384 с.
3. Парасюк В.М. Філософія права: [словник слідчого] / В.М. Парасюк. – Л. : ЛьвДУВС, 2009. – 179 с.
4. Касьянов В.В. Соціологія права : [навчальний посібник] / В.В. Касьянов, В.М. Нечипуренко. – Ростов н/Д : Фенікс, 2002. – 480 с.
5. Кудрявцев В.Н. Правовое поведение: норма и патология / В.Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1982. – 288 с.
6. Орзих М.Ф. Личность и право : [монография] / М.Ф. Орзих. – М. : Юрид. лит., 1975. – 112 с.
7. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : [підручник] / О.Ф. Скакун. – 2-ге вид. – К. : Алерта ; ЦУЛ, 2011. – 520 с.
8. Пьянов Н.А. Правовое поведение: понятие и виды / Н.А. Пьянов // Сибирский юридический вестник. – 2004. – № 4. – С. 11–14.
9. Максимова И.М. Правосознание как источник правового поведения личности : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / И.М. Максимова – Тамбов, 2005. – 161 с.
10. Кдлян Е.Л. Законность как фактор воздействия на правовое поведение личности: вопросы теории : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Е.Л. Кдлян ; Современ. гуманит. акад. – Москва, 2009. – 262 с.
11. Фролова Н.Ю. Правомерное и неправомерное поведение как парные юридические категории: общетеоретический аспект : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Н.Ю. Фролова ; Казан. (Приволж.) федер. ун-т. – Белгород, 2010. – 197 с.
12. Кудрявцев В.Н. Современная социология права : [учебник для юридических факультетов и институтов] / В.Н. Кудрявцев, В.П. Казимирчук. – М. : Юристъ, 1995. – 297 с.
13. Платон. Сочинение : в 3 т. / Платон. – М. : Мысль, 1968. – Т. 1. – 1968. – 632 с.

Полонка И. А. Генезис сущности правового поведения и предложения относительно понятия

Аннотация. Статья посвящена теоретико-правовому анализу генезиса понимания понятия правового поведения, который предлагается разделять на два направления: первично-исторический и современный. Исследуются сущностные особенности понимания понятия правового поведения в период до независимости Украины и во время ее независимости. С помощью метода компаративистики рассмотрены и сравнены работы современных украинских и российских ученых в контексте понимания данной категории. Выведено авторское понятие правового поведения.

Ключевые слова: правовое поведение, содержание правового поведения, первично-историческое направление понимания правового поведения, современное направление понимания правового поведения.

Polonka I. Genesis of the nature of legal and proposals for the conduct of concept

Summary. The article is devoted to theoretical-legal analysis of the genesis of understanding the concept of legal behavior, which is proposed to be subdivided into two areas: primary-historical and modern. The essential features of understanding the concept of legal behavior before and during Ukraine's independence are studied. Using the method of comparative reviewed and compared works of modern Ukrainian and Russian scientists in the context of understanding this category. Displaying concept of copyright law behavior.

Key words: legal behavior, content of legal behavior, primary historical trend understanding of legal behavior, modern trend understanding of legal behavior.